

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2022 / Vol. XLI / 2-3 / 101-113
Originalni naučni rad
Primljeno: 05. decembar 2022. godine
Prihvaćeno: 20. decembar 2022. godine
DOI: 10.47152/ziksi2022037
UDK: 323.14:316.356.4(=214.58)
141.74

RASIJALISTIČKO TUMAČENJE „KRIMINALITETA ROMA” ČEZARA LOMBROZA*

Andrej KUBIČEK*

Predrasude o Romima i njihovim precima kao delinkventima su do danas prisutne u različitim žanrovima rasističkih narativa, od svakodnevnog govora, preko medijskih objava do političkih nastupa. Čitanje nekoliko dela osnivača kriminologije, Čezara Lombroza, otkriva da je razrađen anticiganistički diskurs bio prisutan i u rasijalističkoj naučnoj literaturi u prošlosti. Analiza ovog konkretnog oblika rasizma pokazuje širi ideološki okvir u kom su uobličavane fantazije o Romima – kao mračno naličje progressa 19. veka i uspona građanske klase. Posebnu vrednost ima poređenje Lombrozovog viđenja „jevrejskog” i „ciganskog” kriminala, budući da ukazuje na različitu genezu stigmi ovih etničkih zajednica. Važan segment rada obuhvata i analiza izvora koje je italijanski kriminolog koristio. Upravo trajnost sadržaja koje ovaj autor reprodukuje ukazuje i na dugoročan uticaj društvenih procesa koji ih uobličavaju, bez obzira na izvore idološke legitimizacije. Pozitivistička faza biološkog pravljanja takvih uverenja je samo jedan segment istorije stigmatizacije Roma.

KLJUČNE REČI: Čezare Lombrozo / kriminal Roma / rasizam / anticiganizam / sociologija nauke

* Ovaj rad nastao je kao rezultat istraživačkog angažovanja prema Planu i programu rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2022. godinu (na osnovu Ugovora broj 451-03-68/2022-14 od 17. 01. 2022 god.)

* MA Andrej Kubiček je istraživač-saradnik na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: andrejkubicek@gmail.com.

1. UVOD

*Predaju se orgijama, vole larmu, i prave strašnu buku po pijacama.
Oni hladnokrvno ubijaju da bi pljačkali, a nekada su bili osumljiĉeni za kanibalizam.
Źene su im vrlo prepedene u krađi, i tome uĉe svoju decu.
(Lombroso, 1911a: 40).*

Navedeni redovi potiuĉu iz pretprošlog, 19. stolecā. Iako većina predrasuda sadržanih u njima mogu da se susretnu i danas, ovakva uverenja teško da ćemo pronaći u nauĉnoj literaturi - osim ukoliko nisu predmet analize, kao što je sluĉaj u ovom ĉlanku. Legitimnost javnih narativa se iz korena promenila, ali ne i njihov sadržaj. Dela Ćezara Lombroza (*Cesare Lombroso*), inovativna koliko i kontroverzna, u našem vremenu su intelektualno nazadna. Pa ipak, naši savremenici koji bi sa oduševljenjem proĉitali gore napisano, teško da bi bili osobe sa kojima bi se progresivni i slobodni mislilac, evolucionista, odlučni ateista i pacifista poput Lombroza slagao (Kurella, 2021), baš kao što bi i današnji pobornici ovih Lombrozovih ideala teško pronašli zajedniĉki jezik sa njim. Cilj ovog ĉlanka je da pokuša da objasni zbog ĉega su preci današnjih Roma, izvorno nazivani „cigani”, zauzeli znaĉajno mesto u nekoliko kapitalnih dela iz oblasti kriminalne antropologije, poput studije *Zloĉin: uzroci i lekovi* (1899). Imajući ovo u vidu, jasno je da Lombrozova dela neće biti prikazana kao teorijska literatura, nego će se prevashodno tretirati kao primarni empirijski izvor rasistiĉkih narativa. Prikupljeni tekstovi će dakle biti analizirani kao diskurs, sa posebnim fokusom na njegovu genezu, širi ideološki kontekst i društvene funkcije. U skladu sa time, dobijeni nalazi neće biti tumaĉeni u okvirima istorije sociologije kriminaliteta, nego teorije civilizacije Norberta Elijasa (*Norbert Elias*) i teorije rasizma Georga Mosa (*George Mosse*).

Ćezaru Lombrozu ne pripada neslavna titula izumitelja rasizma prema Romima, niti prvog autora koji je uveo anticiganistiĉki diskurs u nauĉnu literaturu. Ipak, on je svojim radom dao doprinos kategorizaciji razliĉitih grupa ljudi kao „cigana”, bez obzira na njihovo romsko poreklo ili subjektivan identitet Roma. Zbog toga je konkretan oblik rasizma kojim se ovaj ĉlanak bavi definisan kao *anticiganizam*, a ne *antiromizam*. Stigma „cigana” je po pravilu generisana u okvirima etabliranih društava, a ne Roma i drugih grupa kojima je nametnuta (pauperizovanih ĉlanova većinskog naroda, ili neke druge etniĉke manjine). U fantazijama većinskog stanovništva ova stigma i sama poprima kvazi-etniĉki karakter, budući da sadrži generalizovane stereotipne opise fiziĉkog izgleda, odeće, ponašanja, jezika, kulture i načina života koji zapravo nemaju mnogo veze sa stvarnošću. Kako to Leo Lukasen (*Leo Lucassen*) i Wim Vilems (*Wim Willems*) pokazuju, profesije ovih ljudi se u stvarnosti nisu mnogo razlikovale od legitimnih oblika privređivanja, ali je bavljenje trgovinom, zanatima i usluĉnim delatnostima u sluĉaju „cigana” po pravilu

tumaĉeno kao paravan za kriminal i parazitski naĉin ųivota (Lucassen & Willems, 2003). Dųudit Okeli (*Judith Okely*) ovome dodaje da su „cigani“ u Britaniji i ųirom Evrope bili predstavljani kao „loųi siromasi“ koji odbijaju da se proleterizuju, za razliku od „dobrih siromaha“ koji ustupaju svoj rad u zamenu za nadnicu (Okely, 1983).

Neųto manje od jednog stoleća pre Lombroza, diskurs anticiganizma se manifestovao u nauĉnoj literaturi u delu Hajnriha Morica Gotliba Grelmana (*Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann*), pisca koga italijanski kriminolog rado citira i o kome će biti reĉi neųto kasnije u ovom ĉlanku. Ipak, predstave o precima danaųnjih Roma kao delinkventima su joų starije, a poreklo tih stigmati se gubi u davno proųlim vekovima. Sama priroda te pretpostavljene „delinkvencije“ se vremenom menjala, ųto slikovito svedoĉi o preokupacijama etabliranih evropskih druųtva mnogo viųe nego o samim Romima. Na primer, tokom srednjeg veka, najviųe se strahovalo od mogućnosti da će nomadi udaljiti sedeoce sa ispravnog hriųćanskog ųivotnog puta, o ĉemu svedoĉe veĉ prvi pomeni ove pojave u Vizantiji (Soulis, 1961), kao i njihova toboųnja veza sa đavolom, vradųbinama i veųtiĉarenjem (di Nola, 2008). Neųto kasniji izvori sa naųih prostora, u prvom redu osmanski, takoĉe stigmatizuju Rome, ali pre svega kao laųne vernike i kao deo stanovniųtva koji veųto i uporno izbegava plaćanje poreza (Mujić, 1953), te kao izazivaĉe nereda i nemoralna (Ćelik, 2018). Optuųbi za nasilna dela i kraĉe gotovo da i nema, na ųta je svakako uticala opųta prisutnost banditizma (hajduĉije) kako meĉu hriųćanima, tako i meĉu muslimanima, zbog ĉega se ovoj pojavi meĉu Romima i nije pridavao poseban znaĉaj. Poseban sistem druųtvene (samo)kontrole unutar esnafskog sistema, u kome su ĉak i manje prestiųna zanimanja bila regulisana je takoĉe uticao na neųto povoljnije predstave o Romima, ĉemu treba dodati i da je „Veĉita drųava“ Osmanovih potomaka imala dugo i bogato iskustvo sa ureĉivanjem ųivota svojih nomadskih podanika (Lucassen & Willems, 2003).

Optuųbe za „ovozemaljske delikte“ predaka Roma su pak u srednjoj i zapadnoj Evropi bile daleko prisutnije. U kontekstu relevantnom za delo Ćezara Lombroza, Milanskom vojvodstvu, prvi zvaniĉan pomen Roma (*Egĳpto*) zapravo je izveųtaj o ubistvu iz 1493. godine (u kom su i poĉinilac i ųrtve Romi, i to cela porodica). Ovaj zloĉin je posluųio kao povod za prvi od ukupno 43 progona Roma iz ovog grada do 1713. godine (Tumminelli, 2016: 9). Uopųte, slika predaka Roma u srednjoj i zapadnoj Evropi je istorijski bila daleko nepovoljnija nego u Osmanskom carstvu, kao i drųavne mere usmerene protiv njih. Na primeru Milana saznanje se da su smatrani „najgorim sojem vagabunda“, pljaĉkaųima i ubicama i kao ljudima sa unutraųnjim porivom za greh, ali i za zloĉin (Tumminelli, 2016: 12).

Skitnja je sama po sebi smatrana deliktom u Evropi veĉ od poznog srednjeg veka¹, a druųtvena reakcija prema ovoj pojavi je postala joų oųtrija (ĉesto i krajnje surova)

¹ Razlog za ovu pojavu svakako treba traųiti u krizi feudalnog sistema nakon epidemija kuge i dramatiĉne depopulacije skoro ĉitave Evrope. Vladajuće elite su stoga iz petnih ųila pokuųavale da ograniĉe slobodno kretanje to malo radne snage koja je preostala, a jedan od naĉina da se takve mere

tokom i nakon verskih ratova u 17. veku (Kubiček, 2017). Predstava o Romima kao o kriminalcima u savremenom smislu morala je da saćeka nastanak moderne policije kao jednog od ključnih aparata centralizovane države u 18. i naroćito u 19. veku. Leo Lukasen istiće da je paralelno sa policijskim publikacijama u kojima su generisani narativi o “ciganskom naćinu života“, nastajao i prateći žanr naućnih tekstova o ovoj temi (Lucassen, 1998). Kako Mihael End zapaža (End, 2012), ali i drugi autori (Lewy, 2000), ove društvene predstave i na njima zasnovane prakse će svoj vrhunac doživeti tokom nacional-socijalizma u Nemaćkoj, iako najmraćniji segment evropske povesti rasizma nije niti njihovo rodno mesto, niti kraj.

2. RASIJALISTIĆKO TUMAĆENJE DRUŠTVENIH DEVIJACIJA

Rasizam kao ideologija i rasijalizam kao njegova (danas pseudo)naućna manifestacija, iako odbaćeni kao intelektualne stranputice i moralno neodrživa tumaćenja stvarnosti, ipak ćini integralni deo zapadne istorije misli. Kako Georg Mos ubedljivo pokazuje u svojoj ćuvenoj studiji o ovoj ideologiji, odrećene norme ponašanja i njihove moralizujuće ocene su tokom 18. veka poćele da bivaju mitologizovane, a u 19. veku da budu tumaćene u bioloćkim kategorijama (Mos, 2005). Imajući u vidu *Proces civilizacije* Norberta Elijasa (Elijas, 2001), ovakvo tumaćenje geneze rasizma ne samo da ima smisla, već moće biti izuzetno heuristićki plodno za objašnjavanje rasizma prema Romima – naroda koji nije bio kolonijalni podanik, nego koji je živeo sa budućim zagovornicima rasizma i pre njegovog nastanka. Pripadnici srednjih slojeva su, naime, preuzimajući dominantne poloćaje u društvu od plemstva, prihvatili i odrećene norme aristokratskog ponašanja i harzime – ali naravno, bez mogućnosti da legitimizuju mistifikovane granice staleške grupe na osnovu sopstvenog porodićnog porekla. Boja koće je postala zamena za heraldiku, a izmišljena prirodna istorija je zauzela mesto (takode ćesto izmišljenim) drevnim rodoslovima.

Zbog toga je „rasa“ na neki naćin i kvazi-staleška kategorija. Koristeći bioloćku, medicinsku i psihijatrijsku argumentaciju, rasijalistićki teorećari su ponudili jednu bajkovitu metaforu utemeljenu u graćanskoj viziji poželjnih društvenih odnosa. Poput lisca i maćka iz *Pinokija*, knjićevnog dela Karla Kolodija (Lombrozovog zemljaka i savremenika), pripadnici „nićih rasa“ su slućili kao antipod svemu što je smatrano civilizacijski pozitivnim i normalnim. Nasuprot marljivosti i disciplini, njima pripada dangubljenje, besciljno zabavljanje, prevare, kraće i razbojništva, a prostorni milje kojim se kreću obuhvata krćme, pozorišta, ulicu i vašare. Źivotinjski likovi kao evolutivno nići stadijumi su nosioci tih poroka koji ne pripadaju „pravom dećaku“ (Kolodi, 2005). Oni su skupa vićeni kao „većita deca“ koja slede instinkte (agresivne, pohlepne ili seksualne), za razliku od „normalnih ljudi“ koji su ovladali samokontrolom, ćasnim ponašanjem i umerenošću (Mos, 2005: 16). Georg Mos u pomenutoj studiji, analizirajući neke od najuticajnijih autora klasićne rasistićke

sprovedu bio je i sistematska stigmatizacija i progon ljudi „bez gospodara“ koji su opaćani kao pretnja društvnom poretku (Lucassen & Willems, 2003).

literature, izdvaja ŹorŹa VaŹera de LapuŹa koji smatra da je upravo odsustvo radne etike odredujuća karakteristika „niŹih rasa” (Mos, 2005: 78). Lombrozo je delio sliĉno miŹljenje sa ovim, neŹto mlaĉim francuskim antropologom (Hecht, 2013: 190).

3. ĆEZARE LOBROZO I „RASA”

Positivistiĉka misao Ćezara Lombroza je bila pod velikim uticajem teorije evolucije, a u sebi je inkorporirala i druga tadaŹnja dostignuća prirodnih nauka, pre svega neurologije (Ignjatović, 2009: 33). Već sam termin *L'uomo delinquente*, poput *Homo Sapiensa* ili *Homo Habilisa*, aludira na postojanje posebne „vrste” ljudskog roda koju karakteriŹe, pa i definiŹe, upravo zloĉin. Kao Źto je dobro poznato, osnovna Lombrozova ideja je da se kriminalci raĉaju sa osobinama koje ih razlikuju od civilizovanih ljudi, ĉineći ih bliŹim primitivnim ljudima. Spenserov uticaj je posebno evidentan u Lombrozovim tvrdnjama da su ljudi u proŹlosti (u „militaristiĉkim druŹtvima”) bili po pravilu skloni svakojakim devijantnim oblicima ponaŹanja, budući da je nasilje sveprisutno, otimanje plena se smatra ne samo prihvatljivim, nego i slave vrednim naĉinom sticanja materijalnih dobara, a lenjost, ĉastohlepnost i alkoholizam vaŹe za neke od najvećih vrlina kojima pojedinac moŹe da teŹi (za razliku od savremenih, „industrijskih druŹtava”, u kojima su sve nabrojane aktivnosti zabranjene, a navedene osobine se smatraju za poroke). Italijanski kriminolog na primer tumaĉi epizode iz klasiĉne starine, poput Otmice Sabinjanki, kao dokaz opŹte bestijalnosti naŹih predaka, veleći da u ta drevna vremena otmice i silovanja nisu bila samo nekaŹnjiva, nego i slavljena dela (Lombroso, 1890: 182).

Uverenje da se kriminalno ponaŹanje nasleĉuje od roditelja je inaĉe bilo vrlo raŹireno u Lombrozovo vreme, i u takvom kontekstu ne bi bilo smatrano nekakvim „otkriceom”. Ono Źto njegovu misao izdvaja i Źto joj je dalo legitimitet „nauĉnog saznanja” je tumaĉenje porekla kriminala u kategorijama teorije evolucije, odnosno kao atavizama – bioloŹkih osobina zaostalih iz preĉaŹnjih stadijuma filogeneze (Cole & Campbell, 2012: 155-157)². Roĉeni kriminalac sa ovakvim karakteristikama je relict ljudske proŹlosti, koga katkad sretnemo kao „posetioca” u „naŹem vremenu” – osobu koja svojim ponaŹanjem i izgledom izaziva nelagodu i strah, poput Domanovićeovog Kraljevića Marka.

Osim evolutivno degenerisanih pojedinaca roĉenih u inaĉe civilizovanim druŹtvima, „praiistorijskih ljudi zalutalih u civilizaciju” (Ignjatović, 2008: 98), Lombrozova teorija mapira i ĉitave zajednice ĉiji su ĉlanovi većinski roĉeni kriminalci³:

² Tako se Lombrozo vodio naĉelima nauke 19. veka, neki od njegovih zakljuĉaka zvuĉe gotovo fantastiĉno, posebno kada objaŹnjava da savremeni kriminalci ne samo da pokazuju osobine majmuna, nego i drugih sisara (glodara), pa ĉak i niŹih kiĉmenjaka. ToboŹnju sposobnost roĉenih kriminalaca da se brzo oporave od povreda on vidi kao atavizam koji vodi poreklo ĉak od vodozemaca i gmizavaca koji imaju moć regeneracije (Cole & Campbell, 2012: 155-157).

³ Tipiĉne osobine ovakvih zajednica Lombrozo navodi citirajući Albera Burda: „Korzikanci su vrlo ponositi, preziru fiziĉki rad, i obraĉuju zemlju samo nevoljno. Bolje su obĉareni intelektualno, nego

Sicilijance, Sardinjane, Albance, Arape, Berbere, ali i izolovane zajednice u srcu Evrope, koji vode poreklo od „divljih rasa“⁴. Na primeru Italije on tako dokazuje da je stopa ubistava najmanja tamo gde je najzastupljenija „latinska rasa“, a znatno viša u onim provincijama gde žive potomci Tevtonaca, Kelta i Slovena (sever) i Feničana, Arapa i Albanaca (jug) (Lombrozo, 1911: 27), a sličan zaključak izvodi i na primeru Francuske (Lombrozo, 1911: 33). Takve zajednice Lombrozo opisuje kao „polu-varvarske“, navodeći da u njima čak i imućniji pojedinci iskazuju brutalnost ispod „tankog sloja laka uljudnosti“ – oni su skloni alkoholizmu i preziru poljoprivredu, teže poslovima u šumi, a zapravo se bave krijumčarenjem (Lombroso, 1911: 25-26). Na ovom mestu Ćezare Lombrozo prvi put pominje i pretke današnjih Roma: „U našem civilizovanom svetu, zapažanje dokaza o uticaju rase na zločin je i lakše, i izvesnije. Mi znamo da veliki broj lopova u Londonu čine deca irskih roditelja, ili su iz Lankašira. U Rusiji, prema Antušinu, Besarabija i Herson snabdevaju prestonicu svim lopovima, a broj osuđenih proporcionalno broju okrivljenih je kod njih neobično veliki. Kriminal se prenosi među njima sa familije na familiju. U Nemačkoj, četvrti u kojima se nalaze kolonije cigana su poznate kao one u kojima su žene najsklonije krađi“ (Lombroso, 1911: 23).

Ipak, detaljan opis tek sledi, budući da Lombrozo posvećuje dva posebna poglavlja upravo Jevrejima i „ciganima“, tvrdeći da „uticaj rase na kriminalitet postaje jasno evidentan u proučavanju Jevreja i cigana, iako se vrlo različito manifestuje kod ove dve rase“ (Lombrozo 1911, 36-37). O čemu će biti tačno reći, Lombrozo slikovito (i anegdotalno) objašnjava time što je ime „Jevrejina“ u Španiji sinonim za lihvara, dok je „*gitano*“ istovetno sa pokvarenim trgovcem stokom (Lombroso, 1911: 41). Specifičnost „jevrejskog kriminala“ Lombrozo (inače i sam poreklom Jevrejin) vidi u razvijenom nivou organizacije njihovih aktivnosti: „Ovi majstori-protuve imaju regularne putujuće agente, vode poslovne knjige i pokazuju takav stepen bistrosti, strpljenja i istrajnosti što im omogućava da po mnogo godina izbegavaju pokušaje da budu privedeni pravdi“ (Lombrozo, 1911: 38). Što se fenomenologije „jevrejskog kriminala“ tiče, Lombrozo u delu *L'homo delinquente* nabraja prevare, falsifikovanje i klevetanje, a kao glavno navodi podvođenje prostitutki. Sa druge strane, za ubistva počinjena od strane Jevreja tvrdi da su krajnje retka (Lombroso, 1911b: 140).

Razlozi koje ovaj autor pronalazi su vrlo ineteresantni, pošto ih čini mešavina rasističkih stereotipa i realističnog sociološkog objašnjenja. Naime, Lobrozo u istom dahu navodi „pohlepu za zlatom“, ali i obeshrabrenost, očaj i isključenost iz državne službe i bilo kakve vrste javne pomoći. Ovakav vid kriminala je, kako on smatra, prirodna reakcija na progon „snažnijih rasa“ od kog Jevreji nisu imali drugog načina da se odbrane. Nalazeći se na brisanom prostoru izloženi nasrtajima razbojnika i feudalaca, Jevreji su morali da postanu njihovi saučesnici, da im ne bi postali žrtve.

moralno, i imaju sopstveni način shvatanja dobre sreće i savesti. Njihova organizacija je vrlo slična rimskom patricijskom sistemu“ (Lombroso, 1911).

⁴ „U svakom delu Italije, skoro u svakoj provinciji, postoji poneko selo čuveno po tome što je izrodilo neprekinute serije naročitih delinkvenata. [...] Učestalost kriminala u nekim zemljama je zasigurno zbog rase, kako istorija jasno pokazuje u slučaju nekih od njih. Tako su Pergola i Pistoja naseljene ciganima, Mason portugalskim razbojnicima, Kampofredo korzikanskim piratima“ (Lombroso, 1911: 23).

Lombrozo ovakvo objašnjene dodatno obrazlaŹe ĉinjenicom da tamo gde je Jevrejima dozvoljeno da se ukljuĉe u politički Źivot, njihov kriminalitet drastiĉno opada (Lombrozo, 1911: 39)⁵. U poglavlju o Jevrejima Lombrozo zapravo u odreĉenoj meri napušta rasistiĉku argumentaciju, koristeći pojam „rasa” kao sinonim za „društvenu grupu”, Źto je u 19. veku bilo opšte mesto. On ovde eksplicitno uvodi i druge, pre svega političke faktore, i suštinski polemize o promenljivosti „rasnih karakteristika”.

4. „§ 25. CIGANI”

Ipak, kada su „cigani” u pitanju, njegovo izlaganje ima sasvim suprotan tok. Kontrastirana slika „jevrejskog” i „ciganskog kriminala” odgovara shvatanju koje Ćezare Lombrozo iznosi u nastavku analizirane knjige *Kriminal: njegovi uzroci i lekovi*. Kako je već reĉeno, Lombrozo monteskjeovski karakteriše „varvarske epohe” ljudske prošlosti kao periode endemskog nasilja, ali time on ne odriĉe i postojanje oblika kriminala tipičnih za „civilizaciju”, pre svega prevare i kraĉe. Imovinski kriminalitet je prema njegovom mišljenju ranije bio redak iz jednostavnog razloga – imovina kojom su pojedinci u prošlosti raspolagali je po pravilu bila skromna, te nije imalo ni Źta da se ukrade, niti za Źta neko da se prevari. Zbog toga on razlikuje dva tipa zloĉina: osim atavistiĉkog kriminala, koji obuhvata ubistva, silovanja i razbojništva, on definiše i „evolutivni kriminal”, ništa manje pervertiran u nameri, ali više civilizovan”, koji se umesto nasilja sluŹi smicalicama i obmanama (Lombroso, 1911: 44-45).

Na tragu ove podele Lombrozo zapoĉinje izlaganje: „Sa ciganima je sasvim drugaĉiji sluĉaj. Oni su Źivi primer ĉitave rase kriminalaca, i imaju sve strasti i poroke kriminalaca”. Koje su to strasti i poroci, saznaje se iz nastavka koji nedvosmisleno upotrebljava ranije opisan razvijen rasistiĉki instrumentarijum: „TaŹti su, kao i svi delinkventi, ali nemaju straha od sramote. Sve Źto zarade troše na piće i ukrase. Mogu se videti bosonogi, ali u jarkoj odeći ukrašenoj ĉipkom, bez ĉarapa u Źutim cipelama. *Oni imaju nepromišljenost divljaka, koju imaju i kriminalci*” (kurziv dodat) (Lombroso, 1911: 40). Ovde se takoĉe naizgled benigni stereotipi vezani za oblaĉenje prepliću sa snaŹnom diskurzivnom rasijalizacijom, koja se postiŹe poistovećivanjem Roma sa divljacima i kriminalcima na osnovu toboŹnjih moralnih i intelektualnih dispozicija. Osim toga, valja zapaziti na koji naĉin Lombrozo koristi ove bizarne slike kako bi povukao razliku izmeĉu razliĉitih koncepcija ĉasti i stida kod „normalnih” ljudi sa jedne strane, i razliĉitih vrsta drugih, „nenormalnih”, ljudi. Na sliĉnom tragu, u polju duhovnosti i higijene, je i sledeća reĉenica: „Bez morala, oni su ipak sujeverni, jer smatraju da će biti osramoćeni i prokleti ako kušaju meso jegulje ili veverice, a pritom jedu napola pokvarene crkotine” (Lombroso, 1911). Lombrozo ne izostavlja ni najbanalnije stereotipe, poput buĉnosti, posebno na

⁵ Lombrozo nije jedini (asimilovani) Jevrein koji je bio internalizovao antisemitski diskurs 19. veka, Źto je za posledicu imalo i interesovanje za „kriminalitet Jevreja” i romansirane doŹivljaĉe Jevreja lopova i prevaranata, pa i svojevršno oduševljenje ovim junacima (Berkowitz, 2012).

pijacama i promiskuitetnosti, ali im dodaje i krajnje negativne opise, poput hladnokrvnih ubistava zbog pljačke, pa čak i kanibalizma (Lombroso, 1911).

„Cigani“ su Lombrozu poslužili kao ilustracija za još jednu od njegovih teza, taąnije za celovito demonstriranje njegove teorije o tome da je genijalnost prikriveni oblik epilepsije (Ignjatović, 2008: 98) i da se, pomešana sa atavizmom, sreće kod kriminalaca. „Trebā primetiti i da je ova rasa, tako niska moralno i tako nesposobna za kulturni i intelektualni razvoj, rasa koja nikada ne moŹe da bude nosilac nikakve privrede, i ąija poezija nije otišla dalje od najbednijih stihova, u Mađarskoj stvorila veliąanstvenu muziąku umetnost“ (Lombroso, 1911: 42)⁶.

5. LOMBROZOVI IZVORI O „CIGANIMA“

Izvori na koje se Ćezare Lombroso poziva mogu se podeliti u nekoliko kategorija, od kojih bi danas tek manji broj mogao da se podvede pod podatke adekvatne za nauąnu studiju. Prva grupa izvora su po svojoj prilici autorova liąna iskustva i utisci. Indikativno je da Lombroso već na poąetku poglavlja o „ciganima“ ne izostavlja da napomene njihovo toboŹnje jadno ponašanje kada su bili regrutovani u austrijskoj vojsci (Lombroso, 1911: 40). Ovo je posebno znaąajno imajući u vidu da je Lombroзова porodica bila svedok vremena austrijske vojne uprave generala Radeckog u Venetu i Lombardiji, koju je on smatrao ne samo tuđinskom u nacionalnom smislu, nego i kao ideološki neprijateljskom, reakcionarnom silom.

Drugu grupu ąine anegdotalna svedoąenja i kvazietnološki materijal. Mnoge navode Lombroso zapoąinje sa „priąa se“, na primer prepriąavajući malo verovatan događaj (ponovo iz ratova Italije i Austrije!) u kom su romski regruti u austrijskoj vojsci pretili italijanskim vojnicima da beŹe, jer bi ih sve pobili, da imaju olova – nakon ąega su bili masakrirani (Lombroso, 1911: 40). Lombroso je i sklon da lapidarno navodi egzotične i neproverljive podatke, poput „U Turskoj se one [Romkinje] bave prostitucijom“ (Lombroso, 1911). Na istoj stranici autor, u maniru svog savremenika zoologa Alfreda Brema, kao da opisuje neku egzotičnu Źivotinjsku vrstu, tvrdi: „Cigani su poznati po tome što u naletu besa gađaju sopstvenom decom svoje neprijatelje u glavu, kao kamenom iz praąke“ (Lombroso, 1911: 40).

Treća grupa izvora su svedoąanstva iz knjiŹevnosti, kako autorske, tako i narodne, koja se tretiraju kao istinite ąinjenice. Na ovu kategoriju se nadovezuje i dostupna nauąna i publicistiąka literatura o Romima tog vremena, koja nije bila ništa manje rasistiąka od Lombrozovih zapisa. Jedan od njegovih citiranih izvora veli: „Prestravljeni su bilo ąega što zahteva i najmanju primenu; radije ąe podneti glad i

⁶ Tako to Lombroso ne navodi, izvor za ovu tvrdnju svako je bila knjiga *Cigani i njihova muzika u Mađarskoj* Franca Lista (prvi put izdana 1859.) (Liszt, 2021). Ovo vrlo ąitano delo slavnog kompozitora pripada korpusu romantiąarskih knjiga 19. veka koje prikazuju Rome, njihov naąin Źivota i kulturu (posebno muziku) na vrlo afirmativan naąin. Konkretna Listova knjiga je izazivala velike kontroverze i oštre polemike, kako u muziąkim, tako i u širim ąitalaąkim krugovima. Zbog ąega je posebno zanimljiv Lombrozov komentar, koji preuzima Listovu estetsku ocenu romske muzike i integriše je u sopstvenu širu nauąnu paradigmu.

bedu nego da se potĉine ikakvom trajnom poslu; rade tek toliko da se saĉuvaju da ne umru od gladi; kleveću ĉak i jedni druge; nezahvalni su, u isto vreme i surovi i kukavni, otkuda potiče transilvanijska izreka da moŹeš mokrom krpom rasterati 50 cigana“.

Navedeni redovi su iz dela Hajnriha Morica Gotliba Grelmana, koji obiĉno slovi za prvog (evropskog) autora koji je 1783. godine napisao celovito delo o precima današnjih Roma, *Disertaciju o ciganima, sa istorijskim istraŹivanjem o njihovom poreklu i prvom pojavljivanju u Evropi* (Grellman, 1809). Grelmanov opis „cigana“, iako i sam vrlo negativan, ipak je drugaĉiji od Lombrozovog. Ovaj nemaĉki autor, budući da je Źiveo u vreme pre etabliranja biologije kao nauke i Darvinove teorije evolucije, nije opterećen materijalistiĉkim argumentima. Njegov rasizam prema Romima je direktno utemeljen u prosvetiteljstvu, i kao takav svoje razloge pronalazi pre svega u (ne)kultivanju duha⁷. Ipak, njegova *Disertacija* Lombrozu pruŹa pregršt empirijskog materijala koji on tumaĉi u sasvim drugom teorijskom kljuĉu, biologistiĉkom, koji podrazumeva dalekoseŹnije i pesimistiĉnije zakljuĉke. Neke od pozitivnih osobina predaka Roma kojima se Grelman u 18. veku divi, poput brzine, okretnosti, otpornosti na vrućinu i hladnoću, kao i opšteg dobrog telesnog i psihiĉkog zdravlja, italijanski kriminolog tumaĉi sasvim suprotno – kao obeleŹja koja su više Źivotinjska nego ljudska. Lombrozo katkad navodi iste topose o kojima piše i Grelman, ĉak i kada ga ne navodi. Primeri za ovo su toboŹnje strvoŹderstvo, pa ĉak i ljuĉoŹderstvo⁸.

Još jedan autor koga Ćezare Lombrozo rado citira, Adriano Koloki (*Adriano Colocci*), je bio novinar i fotograf (inaĉe plemić koji je po majci direktan potomak Ameriga Vespuĉija). Koloki je bio kontroverzna liĉnost sklona avanturama, a posebno je zanimljivo da je delo koje Lombrozo citira, *Gli zingari: storia d'un popolo errante* („Cigani: priĉa o narodu koji luta“), nastala tokom njegovog izveštavanja sa Balkana o Srpsko-bugarskom ratu iz 1885. godine (Colocci, 1889). PasaŹ iz Kolokijeve knjige koji Lombrozo citira veli da „autoritet, zakoni, pravila, principi, razumevanje, obaveze – to su sve predstave i stvari koje su neprihvaćene kod ove ĉudne rase. I podvrgavanje i naređivanje im je podjednak teret i dosada. Oni nemaju drugaĉiji pojam o vlasništvu, nego što imaju o duŹnosti: „Ja imam’ im je strano kao i ‚Ja treba’. Ishod, posledice, promišljenost, veza izmeĉu prošlosti i budućnosti, sve je to njima nepoznato“ (Lombrozo, 1911: 41). Osim toga, Lombrozo navodi i tajni jezik znakova koji Romi koriste, a o kome izveštava Koloki. Ovaj šifrovani jezik simbola ima funkciju putokaza nomadima, a Lombrozo intrigirano

⁷ Grelman ĉak ide dotle da poriče da preci Roma imaju po prirodni tamnu koŹu, već navodi da se i njihova deca radaju bela, ali da vremenom potamne od sunca, ĉadi i nekupanja: „Iskustvo nam pokazuje da je tamna boja cigana, koja se prenosi sa generacije na generaciju, više posledica obrazovanja i naĉina Źivota, nego nasleĉa“ (Grellman, 1809: 13-14).

⁸ Grelman navodi napis iz štampe od 21. avgusta 1782: „Desilo se jezivo pogubljenje u Frauenmarku u okrugu Hortenser. Trinaest delinkvenata, cigana, koji su 12 godina Źiveli od drumskog razbojništva, i bili navikli da jedu tela onih koje bi ubili, kaŹnjeni su. Ćetvoro Źena je obezglavljeno, a od ostalih devet muškaraca, šest je obešeno, dvoje izlomljeno na toĉku, a voda ove neljudske bande je Źiv rasĉerećen. Priĉa se da još 150 ovih evropskih kanibala i dalje opstaje u granicama okruga“ (Grellman, 1809: 16-17).

prepriĉava Kolokijeva tumaĉenja o egzotičnom, indijskom poreklu trozupca i svastike, u kojima obojica vide i poreklo simbola krsta na Zapadu. Ipak, ove fantastične intelektualne spekulacije prate i daleko banalniji sadržaji – da su ovi uhodani pravci kretanja nomada ujedno i rute koje koriste i druge izbeglice, kriminalci i krijumĉari.

6. ZAKLJUĀAK

Ne sme se smetnuti sa uma da su Lombrozovi sociološki uzori, nekadašnji velikani poput Herberta Spensera i Ogista Konta, autori koji se danas susreću samo u knjigama o istoriji socijalne misli. Njihovi evolucionistiĉki pogledi na društvo, koji sa sobom nose i snažne moralizujuće ocene, danas su takođe odbaĉeni. Delu H. M. G. Grelmana i sada se odaje priznanje kao pionirskom u dokazivanju indijskog porekla Roma, dok gotovo svi ostali nalazi njegove iscrpne studije predstavljaju otvoren govor mržnje prema savremenim standardima. Konformizam sa literaturom koja je u drugoj polovini 19. veka ĉinila kanon moderne, građanske nauke imao je, dakle i mraĉnu stranu. Lombrozo se, međutim, nije zalagao za eugeniku, niti je zagovarao uspostavljanje ikakvih „rasno“ zasnovanih hijerahijskih odnosa u društvu, apriornih progona i nasilja prema „drugim rasama“, osim prema onim pojedincima koji ĉine najteža kriviĉna dela. Naime, smatrao je smrtna kazna, ako se izvrši na „rođenim kriminalcem“ predstavlja vid „namerne selekcije“ koja je komplementarna „prirodnoj selekciji“ (Mos, 2005: 77).

Lombrozov rasizam je imao oreol nauke. Iako je, gledano iz današnje perspektive, on i saznajno i etički neprihvatljiv, njegovi savremenici su rasistiĉki diskurs shvatali kao progresivan i liberalan. Recepcija njegovih ideja je takođe bila ispunjena protivreĉnostima. Lombrozo je još za života bio na meti napada antisemita i klerikalnih (katoliĉkih) krugova u Italiji. Ustoliĉenjem fašizma u ovoj zemlji neki elementi Lombrozove teorije će, razumljivo, biti prihvaćeni, što se ne može reći i za njihovog autora. On je naime oznaĉen kao nosilac „jevrejske, materijalističke kulture 19. veka“, zajedno sa Marksom i Frojdom (Montaldo, 2018: 5). Ni potonji autori koji su se bavili kriminalitetom nisu bili ništa blagonaklonjeniji prema Ćezaru Lombrozu, ali iz sasvim drugaĉiji razloga. Ćikaška škola je u potpunosti odbacila bilo kakve biološke osnove društvenih devijacija, baš kao i marksistiĉka kriminologija. Lombrozova kriminalna antropologija je postala savršen primer onoga što je Mišel Fuko nazvao „rasizam protiv abnormalnog“ (Montaldo, 2018: 12). Kako Kneper i Istehede provokativno ističu, Lombrozova nauka o monstrumima i sama je postala obeležena kao – monstruozna nauka (Knepper & Ystehede, 2012: 5).

Ipak, nauĉni znaĉaj Lombrozovog rasijalističkog opisa Roma je u otvorenom i vrlo sistematiĉnom artukulisanju diskursa anticiganizma. Pregled savremene literature posle 2000. godine pokazuje da su mnogi autori došli do sliĉnih zakljuĉaka baveći se istorijom roda, seksualnosti, prostitucije, nauke, kriminologije, terorizma, zatvoreniĉke kulture i umetnosti (Montaldo, 2018: 16). Šire izlaganje, pominjanje drugih etniĉkih skupina poput Iraca, Sardinjana i Jevreja otkriva integralne narative na osnovu kojih je moguće rekonstruisati autentiĉan rasistiĉki diskurs. Tumaĉenje

takvog teorijskog diskursa u ključu iznete teorije rasizma i Eljasovog procesa civilizacije jasno otkriva funkcije koje su preci Roma (i drugih pomenutih naroda) imali u fantazijama legitimne nauke 19. i prvih decenija 20. veka. Pretpostavljena istovetnost karakteristika drevnih ljudi, divljaka, kriminalaca i „cigana“ – potpuno suprotnih od osobina pripisanih sopstvenoj grupi „civilizovanih i normalnih ljudi“ – nipošto nije slučajna (Kubiček, 2021: 247). Poput muzejskih eksponata iz daleke prošlosti ili egzotičnih predela, tekstovi o njima treba da ponude žive primere za stvaranje okvira društvene integracije. Harizma sopstvene grupe, utemeljena na miroljubivosti, marljivosti, samokontroli, pristojnosti i promišljenosti diskurzivno je uobličavana otvorenim odricanjem istih tih vrlina Romima.

LITERATURA:

- (1) Berkowitz, M. (2012). A Hidden Theme of Jewish Self-Love? Eric Hobsbawm, Karl Marx and Cesare Lombroso on “Jewish Criminality”. U: P. Knepper & P. Ystehede (Eds.), *The Cesare Lombroso Handbook*. London & New York: Routledge.
- (2) Cole, S. A., & Campbell, M. C. (2012). From Subhumans To Superhumans Criminals in the evolutionary hierarchy, or what became of Lombroso’s atavistic criminals? U: P. Knepper & P. Ystehede (Eds.), *The Cesare Lombroso Handbook*. London & New York: Routledge.
- (3) Colocci, A. (1889). *Gli zingari: storia d'un popolo errante*. Torino: Loescher.
- (4) Ćelik, F. (2018). Many Faces of the “Gypsy” in Early Modern Ottoman Discourse. U: H. Karateke, E. Ćıpa, & H. Anetshofer (Eds.), *Disliking Others: Loathing, Hostility, and Distrust in Premodern Ottoman Lands*. Boston: Academic Studies Press.
- (5) Di Nola, A. M. (2008). *Đavo*. Beograd: Clio.
- (6) End, M. (2012). History of Antigypsyism in Europe: The Social Causes. U: H. Kyuchukov (Ed.), *New Faces of Antigypsyism in Modern Europe* (pp. 7-15). Prague: Slovo.
- (7) Eljas, N. (2001). *Proces civilizacije: sociogenetiĳka i psihogenetiĳka istraųivanja*. Sremski Karlovci: Izdavaĳka knjiųnica Zorana Stojanoviĳa.
- (8) Grellman, H. M. G. (1807). *Dissertation on the Gipseys: Representing Their Manner of Life, Family Economy, with an Historical Enquiry Concerning Their Origin & First Appearance in Europe*. London: William Ballintine
- (9) Hecht, J. M. (2013). *The End of the Soul: Scientific Modernity, Atheism, and Anthropology in France*. New York: Columbia University Press.
- (10) Ignjatoviĳ, Đ. (2008). *Kriminologija*, Beograd: Pravni Fakultet.
- (11) Ignjatoviĳ, Đ. (2009). *Teorije u kriminologiji*, Beograd: Pravni Fakultet.
- (12) Knepper, P., & Ystehede, P. J. (2012) *The Cesare Lombroso Handbook*. London & New York: Routledge.
- (13) Kolodi, K. (2005). *Pinokio*. Beograd: Zavod za udųbenike.
- (14) Kubiĳek, A. (2017). Migration of “Pariah People”: The Case Study of Roma in the Balkans. U: M. Bobiĳ & S. Jankoviĳ (Eds.), *Towards Understanding of Contemporary Migration* (pp. 199-220). Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- (15) Kubiĳek, A. (2021). Antiganistiĳki pogrom u selu Jabuka. U: J. Bakiĳ (Ur.), *Istraųivanja nacionalizma u Srbiji poĳetkom 21. veka: radovi mlaĳe generacije sociologa*. Beograd: ISI.
- (16) Kurella, H. (2021). *Cesare Lombroso: a Modern Man of Science*. New York: Rebman Company.

- (17) Lewy, G. D. (2000). *The Nazi Persecution of the Gypsies*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- (18) Liszt, F. (2021). *The Gypsy in Music*. Sheridan: Creative Media Partners.
- (19) Lombroso, C. (1890). Illustrative Studies in Criminal Anthropology. *The Monist*, 1(2).
- (20) Lombroso, C. (1911a). *Crime: It's Causes and Remedies*. Boston: Little, Brown, and Company.
- (21) Lombroso, C. (1911b), *Criminal man, according to the classification of Cesare Lombroso*. New York: G.P. Putnam's sons.
- (22) Lucassen, L., & Willems, W. (2003). The weakness of well ordered societies. Gypsies in Western Europe, the Ottoman empire and India 1400-1914. *Review*, 26(3), 283-313.
- (23) Lucassen, L. (1998). 'Harmful Tramps': Police Professionalization and Gypsies in Germany, 1700-1945. In: L. Lucassen, A. Cottar & W. Willems (Eds), *Gypsies and Other Itinerant Groups, A Socio-Historical Approach*. Amsterdam: Centre for the History of Migrations.
- (24) Montaldo, S. (2018). Lombroso: The Myth, The History. *Crime, History & Societies*, 22(2), 31-61.
- (25) Mos, Dž. L. (2005). *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik.
- (26) Mujić, M. (1953). Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanlijskom vlašću. *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- (27) Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- (28) Soulis, G. (1961). The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages. *Dumbarton Oaks Papers*, 15, 141-165.
- (29) Tumminelli, M. G. (2016). The Anti-Gypsy Legislation of the Duchy of Milan in the Early Modern Age. In: H. Kyuchukov, E. Marushiakova & V. Popov (Eds.), *Roma: past, present, future* (pp. 6-23). Munich: Lincom Academic Publishers.

RACIALIST INTERPRETATION OF "ROMA CRIME" BY CESARE LOMBROSO

Prejudices about Roma and their ancestors as delinquents are still present in various genres of racist narratives, from everyday speech, through media reports to political performances. Reading several works of the founder of criminology, Cesare Lombroso, reveals that an elaborate antigypsyist discourse was also present in scientific literature in the past. The analysis of this specific form of racism shows a wider ideological framework in which the fantasies about the Roma were shaped - as a dark reflection of the progress of the 19th century and the rise of the bourgeois class. The comparison of Lombroso's view of "Jewish" and "Gypsy" crime is of particular value, since it indicates the different genesis of the stigmas of these ethnic communities. An important segment of the work includes the analysis of the sources used by the Italian criminologist. The persistence of the content reproduced by this author points to the long-term influence of the social processes that shape them, regardless of the sources of ideological legitimization. The positivist phase of biological justification of such beliefs is only one segment of the history of Roma stigmatization.

KEYWORDS: *Cesare Lombroso / Roma crime / racism / antigypsyism / sociology of science*